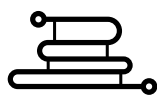

Biblioteka
INCUS

TIM press

Biblioteka

INCUS

Marita Brčić Kuljiš

U potrazi za slobodom govora

Nakladnik

TIM press d.o.o., Zagreb

tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Za nakladnika

Dijana Bahtijari

Urednik

Hašim Bahtijari

Recenzenti

prof. dr. sc. Josip Berdica

prof. dr. sc. Bruno Ćurko

Redaktura

Zdenka Krilčić

Lektura

Gorana Mandarić

Grafičko oblikovanje

TIM press

Dizajn korica

Agencija Popola

Tisak

Kika-graf d.o.o.

CIP zapis je dostupan u nacionalnom skupnom katalogu knjižničnog sustava Bukinet (katalog.bukinet.hr) pod brojem 991006039444509366

ISBN 978-953-369-075-9

© TIM press, 2026.

Sva prava pridržana.

Marita Brčić Kuljiš

U POTRAZI ZA SLOBODOM GOVORA

Zagreb, 2026.

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. PROTOTIPOVI SLOBODE GOVORA	13
2.1. Sokrat kao prvi zviždač?	24
3. UVJETI SLOBODE GOVORA	31
3.1. Postoji li nepolitički javni govor?	51
4. ARGUMENTI ZA SLOBODU GOVORA	57
4.1. Vrijednost istine i sloboda govora	60
4.2. Argument iz autonomije	70
4.3. Argumenti iz demokracije	82
5. GDJE SU GRANICE SLOBODE GOVORA?	99
5.1. Štiti li sloboda govora lažne vijesti, dezinformacije i <i>spin</i> ?	111
5.2. Govor mržnje i sloboda govora?	128
5.3. Granice slobode političkog govora	165
5.4. Je li politička korektnost nekorektna prema slobodi govora?	175
5.5. Otkazuje li <i>cancel</i> -kultura slobodu govora?	192
6. SLOBODA GOVORA KAO NAJVAŽNIJA AKADEMSKA SLOBODA?	203
7. UMJETNA INTELIGENCIJA I SLOBODA GOVORA	213
7.1. Umjetna inteligencija, nadzor i sloboda govora	226
7.2. Sloboda govora, filtarski mjehurići i eho-komore	232
7.3. Treba li umjetna inteligencija imati pravo na slobodu govora?	242
8. JESMO LI PRONAŠLI SLOBODU GOVORA?	249
Bibliografija	257
Kazalo imena	263
O autorici	267

Uvod

Davno nam je George Orwell poručio: „Što društvo više upada u laž, to ljudi više mrze one koji govore istinu.“¹ No kako misliti i/ili djelovati u društvu u kojem je sve teže razlikovati istinu od neistine, činjenice od alternativnih činjenica, *online*-istinu od *onsite*-istine ili, da stvar bude još gora, u kojem su te razlike postale posve nevažne, irelevantne, jer svatko od nas može kreirati svoju virtualnu nišu ili biti putem algoritma razmješten u tzv. eho-komore, gdje različita mišljenja ili istine nemaju pristupa. Do sada se govorilo o paralelnim društvima, a sada se već može govoriti o paralelnim svjetovima ideja i misli. Paralelizam nas razdvaja, odvaja i čini strancima. Paralelizam čini i to da se više ne prepoznavamo, da se ne poznajemo i, što je najgore, da više međusobno ne komuniciramo jer se ne možemo razumjeti i nismo se u stanju sporazumjeti. Kao da ne govorimo istim jezikom. No govorimo li ono što mislimo ili govorimo, ako uopće govorimo jer češće tipkamo, ono što smo umislili da znamo? Kao da smo zaboravili da misliti i dalje ne znači znati, nego je to tek prvi korak do znanja. No kome treba znanje kada Google sve zna?! O svemu i o svima. Nepresušan je izvor informacija koje smo sami stvorili i čitavom internetu zapravo poklonili.

Zamišljen kao globalna agora, internet je trebao postati savršen prostor za artikulaciju slobode govora, a mi smo ga, kako nam se svaki dan pokazuje, pretvorili u jezivi virtualni prostor nad kojim se svaki iole pristojan čovjek zgraža. Ipak, ljudi ne odustaju od njega te ga i dalje svakodnevno koriste jer „što nije *online*, nije se zapravo ni dogodilo“. Danas internet zna više o nama nego naši bližnji, naši prijatelji, pa čak i mi sami. Znamo da smo nadgledani, kontrolirani, usmjeravani i manipulirani, ali nam je i dalje zanimljiv i nezamjenjiv. I dalje nam daje savršen osjećaj, naglašavam, osjećaj slobode, i to one možda najvažnije ljudske slobode – slobode govora.

Najvažnija sloboda?! Kako to gordo zvuči. No činjenica je da sloboda govora, koja uvijek treba biti podržana i drugim slobodama, ali posebice

---

¹ Orwell, G. (2022). 1984. Zagreb: Egmont.

slobodom mišljenja, pripada prvoj generaciji ljudskih prava. Možemo je razumjeti kao ogledni primjer tzv. negativnog prava ili koncepta negativne slobode. Riječ je zapravo o slobodi koja jamči pravo na javno iznošenje vlastitih misli, a pritom taj proces ne smije biti zabranjivan ili ometan s pozicije autoriteta. Riječ je zapravo o pravu, ali i slobodi koja nas štiti od države. Zvuči jako dobro, no ako se odmaknemo od tog formalnopravnog definiranja i razumijevanja, otvara se prostor pitanju što je zapravo sloboda govora. Ova knjiga sigurno neće dati gotov i konačan odgovor, ali će nas odvesti na putovanje složenim idejama i konceptima koje sloboda govora skriva u sebi.

Sam naslov knjige *U potrazi za slobodom govora* ukazuje na to kako valja krenuti na putovanje našim mislima, našim iskustvima, kako bismo sebi pojasnili ovaj društveni fenomen, iako on nije samo društveni, ali ga društvo najbolje artikulira. Govorim o putovanju koje će otvoriti prostor pokušaja razumijevanja slobode govora uopće jer kako tražiti nešto ako ne znamo što tražimo. Ipak, opterećivati potragu strogo određenim definicijama nema smisla, a ni potrebe za time. Postavljanje nekakvih definirajućih okvira može zasigurno pomoći u potrazi za svetim gralom slobode. Možda sam pretjerala, ali sloboda govora je, kako će, nadam se, ova knjiga pokazati, opća temeljna sloboda. Ona, osim što oko sebe okuplja niz drugih sloboda i prava, kao što su sloboda mišljenja, sloboda izražavanja, sloboda medija, sloboda vjeroispovijesti, sloboda okupljanja i sloboda savjesti, omogućuje i svaki oblik slobodne komunikacije, uključujući umjetnost, pisanje, filmove, predstave, paljenje zastava, oglašavanje itd. Zamislite koliko je poseban čovjek koji slobodno misli, a sada zamislite koliko je opasan čovjek koji slobodno govori ono što slobodno misli. Stoga je sloboda govora naša najljudskija sloboda, naša najopasnija sloboda i, zasigurno, naša najvrednija sloboda. O opasnosti i hrabrosti slobodnog govorenja bit će još dosta govora u knjizi jer je upravo to ono što slobodu govora čini još slobodnijom nego što nam se u prvi mah čini.

Borba za slobodu govora postoji otkad čovjek govori; preciznije kazano, otkad se u ljudskom životu artikulirao logos kao spona ljudske razumnosti i sposobnosti govora jer „u početku bijaše Riječ“. Sloboda govora tako nije jednostavno mogućnost govorenja pa, shodno tome, ni samogovorenje ili samo nizanje i izgovaranje riječi ne zadovoljava kriterije slobode govora. Mogućnost govora početna je pretpostavka koja pruža priliku za slobodu govora, ali ne vodi nužno slobodi govora.

Artikuliranje slobode govora mnogo je složenije i ono se ne može jednostavno svesti na „pravo da se govori sve što nam padne na pamet“. Vidjet ćemo kako je već u antičko vrijeme parezija (grč. *parrhēsia*) označavala „pravo da se slobodno govori“, odnosno „pravo da se kaže sve što se misli“. Međutim, stvarni smisao parezije označavao je, kako ćemo vidjeti kod Sokrata, ali i ostalih antičkih filozofa, govor povezan s logosom, odnosno promišljen govor koji u sebi sadržava i osobnu i društvenu odgovornost.

Sloboda govora ostvaruje se u javnom prostoru, bilo da je riječ o agori, skupštini ili pak virtualnom prostoru. Javnost daje smisao govorenju, artikulira i opravdava smisao njegove slobode. Možda mogu govoriti bilo kada i bilo gdje, ali to moje govorenje, ma kako slobodno bilo, budući da nije usmjereno drugome u obliku izražavanja stava, iznošenja poruke, nema smisao slobode govora. Stoga možemo razlikovati slobodu govora i slobodno govorenje. Dok sloboda govora podrazumijeva javno svjedočenje koje je od koristi zajednici, slobodno govorenje oblik je izražavanja kojim samo prakticiramo vlastitu sposobnost izražavanja.

Kao temeljno ljudsko pravo, sloboda govora najčešće se formalno-pravno artikulira u liberalno-demokratskim sustavima. Međutim, sloboda govora za svoju realizaciju ne treba demokratski okvir, ali demokracija, a posebno liberalna demokracija, ne može postojati ako ne osigurava prostor slobodi govora. Stoga svaki oblik ugroze slobode govora zapravo je ugroza liberalne demokracije kao takve. Međutim, kako ćemo vidjeti, svaki oblik ugroze slobode govora jest ugroza i poništavanje i same ideje čovjeka kao slobodnog bića.

Iako danas slobodu govora, kao i sve ostale slobode, usko povezuje uz liberalnu demokraciju, povijest svjedoči kako sloboda govora ne mari za politički ustroj, ali se politički ustroj prepoznaje po slobodi govora. Sloboda govora može biti vrlo živa i izvan demokratskog sustava. Međutim, dok u drugim političkim sustavima nije nužno zaštićena, u liberalnoj demokraciji njezina zaštita ne smije biti predmet rasprave. Upravo sloboda govora uvjetuje demokraciju liberalne demokracije, odnosno demokraciju čini liberalnom demokracijom. Ako slobode govora nema, politički sustav nema demokratska obilježja. Ovdje je, naravno, riječ o demokraciji koja se oslanja na ideju političkog liberalizma, odnosno supstancijalno zagovara i slobodu i jednakost. Međutim, sloboda govora može postojati i u nedemokratskim sustavima, ali je od demokratskih sustava razlikuje to što treba biti nepolitička sloboda

govora. Ona može biti znanstvena, književna, jezična, religijska ili umjetnička sloboda govora. Ako se promotri povijest slobode govora, može se uočiti da je ona tijekom većeg dijela povijesti bila nepolitička, sve dok se nije susrela s politikom, nakon čega je, na štetu subjekta nepolitičke slobode govora, postala politička sloboda govora. Neki su završili na lomači, neki u doživotnom zatvoru, neki u progonstvu, ali su bili, kako god se uzme, lučonoše prava na slobodu govora, a da toga možda nisu ni bili svjesni.

S jedne strane, sloboda govora predstavlja se kao liberalno-demokratsko dobro koje promiče istinu i omogućuje kontrolu nad zlouporabom ovlasti, osobito državne, te djeluje kao temeljna pretpostavka deliberacije i demokracije. Sloboda govora ljudima omogućuje čuti suprotstavljene argumente te na taj način može promicati neovisno prosuđivanje, toleranciju i individualnu autonomiju. S druge strane, sloboda govora također se može argumentirati i na temelju pretpostavke o postojanju inherentnih ljudskih kvaliteta koje same po sebi zahtijevaju zaštitu, kao što su racionalnost, autonomija, dostojanstvo i pravo na samoodređenje. Sloboda govora tako je i osobna i društvena u isti mah. Ako samo ostane osobna, pitanje je je li uopće riječ o slobodi govora, a ako je samo društvena, je li uopće ikada i bila sloboda govora. Nadam se da će knjiga koja se nalazi pred vama ovaj složeni odnos dodatno pojasniti.

Danas se sloboda govora, odnosno sloboda izražavanja, barem što se tiče dijela svijeta koji se temelji na liberalno-demokratskim načelima, smatra temeljnim ljudskim pravom, ali sve više svjedočimo paradoksalnosti tog prava. Je li priča *Carevo novo ruho* politička priča? Jesu li komentari znanstvenika koji se protivi cijepljenju protiv bolesti COVID-19 politički komentari iako ih znanstvenik temelji na znanstvenim pretpostavkama? Možemo li govoriti o legitimnom i nelegitimnom govoru? A o legalnom i nelegalnom govoru? Je li zagovaranje neke od teorija zavjere nelegitimni govor? Znači li to da postoji popis tema i sadržaja koji su legitimni, a to znači javno dopušteni, i koji nisu?

Sloboda govora nikada se ne shvaća apsolutno kao što nijedna druga sloboda nije apsolutna u smislu samovolje. Najjednostavnije rečeno, granica moje slobode, pa tako i moje slobode govora, početak je tvoje slobode. To znači da se sloboda govora može ograničiti kada se njome izravno ili neizravno ugrožavaju prava i slobode drugih ljudi. Kao i kod svih drugih sloboda, sloboda govora može se ograničiti kada dovodi u

pitanje prava drugih pojedinaca bilo da je riječ o pravu na jednakost, pravu na dostojanstvo, čast, ugled, privatnost itd. Osim ugroze individualnih prava i sloboda, drugi razlog za ograničenje slobode govora jest zaštita pravnog poretka, javni moral, zdravlje, sigurnost itd. Riječ je o vrlo široko postavljenoj definiciji i najčešće se vode oštre rasprave oko granica slobode govora, a o tome ćemo i mi voditi raspravu na idućim stranicama, ali je jasna početna pozicija, a ona glasi kako ne postoji apsolutna sloboda pa tako ni apsolutna sloboda govora. Međutim, gdje postaviti granice i kako te granice uopće uspostaviti tema je oko koje se lome koplja. Rasprava je vrlo osjetljiva jer nam danas tehnologija osigurava mnogo širi doseg javnosti nego ikada u povijesti pa naša sloboda govora dobiva jednu posve novu dimenziju koja možda može ozbiljno ugroziti pravi smisao slobode govora, pogotovo ako u čitav kontekst uključimo i umjetnu inteligenciju (AI). O tome će se raspravljati na idućim stranicama ove knjige.

Istini na volju, sve se više čini kako je liberalna demokracija u SAD-u, Europi, a i drugdje u svijetu, zaboravila kako su se ideje slobode i jednakosti razvijale upravo zahvaljujući hrabrim pojedincima koji su govorili ono što se nije smjelo govoriti, što nije bilo primjereno govoriti ili što je bilo zabranjeno govoriti. Tijekom povijesti nije se smjelo govoriti ni o jednakosti među ljudima ni o slobodi, pa čak ni o demokraciji. Danas se neke liberalne demokracije ponašaju kao da je cilj postignut pa se uspostavljene liberalno-demokratske vrijednosti ne smiju preispitivati i biti podložne kritikama. Naravno da nisu sve kritike dobronamjerne i da ima onih koji bi dobra sredstva koristili za loše ciljeve, ali kakva je to liberalna demokracija u kojoj je sloboda govora kastrirana političkom korektnošću, a s ciljem održavanja kvaziliberalne demokracije? Održavaju li se sloboda i jednakost lomljenjem kičme liberalne demokracije, ušutkavajući slobodu govora kada se javno govori ono što politička javnost ili, preciznije kazano, politička elita ne želi čuti? Zamislite gdje bi svijet bio da se uspjelo ušutkati svakog pojedinca koji govori ono što se nije svidjelo vladajućima? Ovaj svijet ne bi se maknuo s mrtve točke i današnje, ma kako nesavršene slobode bile bi i dalje nedostižne, podjednako kao i niz znanstvenih i tehnoloških otkrića.

Danas se vrlo često čuje kako upravo sloboda govora može naštetiti liberalnoj demokraciji, no to onda nije ni sloboda govora ni liberalna demokracija u punom smislu te riječi. No ovdje nećemo o liberalnoj demokraciji, ali ćemo o slobodi govora, ključnom faktoru liberalne

demokracije, ali još važnijem elementu ljudske osobnosti i ljudske sposobnosti. Sloboda govora u ovoj knjizi neće se sagledavati u njezinoj instrumentalnoj vrijednosti – čemu sloboda govora doprinosi? – nego će se pozornost usmjeriti na intrinzičnu vrijednost slobode govora. Bavit ćemo se, naravno, i njezinim utjecajem na društvo i politički sustav jer je to neizostavno, ali to neće biti temeljni naglasak.

U vremenu infodemije ima mnogo govora, ali malo sadržajnog govora. Ima mnogo komunikacijskih kanala koji nam mogu poslužiti da se naš glas čuje, sve manje slobode govora, a sve više buke i komunikacijske paralize. Na tom tragu ova knjiga kreće u potragu za slobodom govora, a prvo se poglavlje u toj potrazi bavi razumijevanjem odnosa parezije i isegorije, prototipovima slobode govora čije podrijetlo seže u antička vremena.

Za kraj ovog poglavlja ostavila sam pristup C. Edwina Bakera, koji autonomiju shvaća kao samoostvarenje. Čini se da takav prikaz autonomije više pridonosi obrani slobode govora jer pretpostavlja kako autonomija zahtijeva ne samo slobodu mišljenja nego i slobodu djelovanja u relevantnim domenama. U svojem tekstu „Autonomy and Free Speech“ razlikuje formalnu i suštinsku autonomiju. Suštinska autonomija shvaća se kao sposobnost osobe da vodi život koji podržava. Da bi individua to uopće bila u stanju, ona mora imati neka uvjerenja ili stavove o životu koji želi voditi. S obzirom na to da takva vrsta autonomije ovisi o nizu razloga i resursa (materijalnih, psiholoških, društvenih, prirodnih), sasvim je izvjesno da se suštinska autonomija nikada neće do kraja ostvariti, a različiti zakoni koji postoje u demokratskom društvu mogu povećati autonomiju jedne osobe, čime se može smanjiti autonomija druge osobe. Baker smatra da je glavni cilj države i pravnog poretka podržavanje i promicanje suštinske autonomije. Međutim, tu na scenu stupa formalna autonomija koja treba biti formalnopravno zaštićena prilikom promicanja suštinske autonomije. Sloboda govora, prema Bakeru, može ponekad pridonijeti potrazi za istinom, demokracijom i suštinskom autonomijom. Međutim, u tom kontekstu, jedino tolerancija osigurava formalnu autonomiju. Zašto je tome tako? Baker smatra da nije razumno očekivati da će svaka individua u nekoj zajednici prihvatiti legitimitet određenih zakona, pa čak ni čitav pravni poredak. Neki ljudi – poklonici religije, primjerice – mogu imati dobar razlog odbaciti čak i pravni poredak koji ispunjava zahtjeve poštovanja formalne autonomije (i jednakosti) ljudi. Svaka dijaloška komunikacija, a ona je, kako smo vidjeli kod J. S. Milla, ključna u argumentaciji za slobodu govora, ima dva pola – ponuđeni argument govornika i odgovor sugovornika koji uvijek može biti ili da ili ne. Nema razloga pretpostaviti da to što prva osoba ispunjava zahtjeve koji su joj stavljeni znači da će druga imati razloga odgovoriti kako se očekuje. Stoga Baker, koji autonomiju izjednačava sa slobodom pa samim time i sa slobodom govora, navodi kako argument za slobodu govora počiva na poštovanju „integriteta ljudi kao racionalnih, ravnopravnih autonomnih moralnih bića“.

Vidimo kako se i u gore navedenom slučaju traži preklapanje individualne, moralne i političke autonomije. Navedeno preklapanje nužno je ako želimo da sloboda govora bude shvaćena i kao osobna vrijednost, ali i kao društvena i politička vrijednost. U slobodi govora imamo, kako smo i prije naveli, govornika, slušatelja, ali i promatrače,

odnosno čitavu javnost. Kada promišljamo o odnosu autonomije i slobode govora, treba uzeti u obzir autonomiju svih zainteresiranih aktera slobode govora, i tu vrlo često može doći do neravnoteže jer se sloboda govora, kao i svaka sloboda, može sukobiti sa slobodom (govora) druge strane. Različite teorije autonomije navedenom problemu pristupaju na različite načine: neke brane strogu zaštitu slobode govora, a neke dopuštaju intervenciju države kada je riječ o slobodi govora, ali nastoje ne ugroziti autonomiju, što je vrlo zahtjevan proces i vrlo često rezultira neuspjehom. Isto kao i stroga zaštita slobode govora općenito. Naša potraga za slobodom govora postavlja autonomiju – individualnu, moralnu i političku – na pijedestal razumijevanja slobode uopće. Kao što Baker autonomiju izjednačava sa slobodom, Scanlon s mentalnom (racionalnom ili, još bolje, razumskom) autonomijom, a Sokrat sa samo-ostvarenjem, tako naša potraga za slobodom govora autonomiju shvaća kao nužnu pretpostavku ljudske osobnosti koja može i hoće javno artikulirati svoje misli jer, osim što na to ima pravo, sloboda govora joj omogućuje artikuliranje svoje osobne i društvene odgovornosti u javni prostor. Argument iz autonomije zapravo je argument ukorijenjen u osobnoj odgovornosti za javnu stvar i putem slobode govora svjedočimo svoj interes za javnu stvar.

Govor tako nije samo „nešto što radimo“, to je način na koji oblikujemo ono što jesmo i manifestiramo to u svijetu. Zabraniti ljudima govoriti, dakle, znači spriječiti ih da javno svjedoče ono što oni zapravo jesu, i u pozitivnom i u negativnom smislu. Vrlo često nam govor, više nego išta, može identificirati nutrinu i identitet samog pojedinca koji govori.

4.3. Argumenti iz demokracije

Kakav je odnos između demokracije i slobode govora? I složen i jednostavan. Jednostavan jer sloboda govora može i bez demokracije, ali i složen jer demokracija ne može bez slobode govora. Sloboda mišljenja i izražavanja, odnosno sloboda govora, postojala je i postoji neovisno o demokraciji. Demokracija nije nužan uvjet slobode govora, a kod ljudi se javlja slobodno mišljenje i sloboda izražavanja neovisno o tome rađaju li se u demokratskim ili nedemokratskim sustavima. Povijest nam zbilja svjedoči kako je sloboda govora, s kojom onda ide i sloboda mišljenja

i izražavanja, ljudima intrinzična kategorija te kao takva pridonosi osobnom razvoju pojedinca, ali i društva u cjelini. Povijest nam također svjedoči i o brojnim žrtvama slobode govora. Godine 1670. židovsko-nizozemski filozof Baruch Spinoza iznosi vrlo uvjerljivu argumentaciju iz demokracije za obranu slobode govora koja se temelji na pretpostavci da je u „demokratskoj državi“ svaka kolektivna odluka otvorena za reviziju u slučaju da ljudi „pronađu bolji put“. S obzirom na to da nije poznato gdje ili kod koga se nalaze smjernice za bolji put, trebalo bi svakome dopustiti „da misli što želi i da kaže što misli“.³⁹ Tu je ideju Spinoza gradio na ideji jednakosti ljudi pred Bogom, jer ako su ljudi jednaki, onda imaju pravo jednakosti u mišljenju i jednakost prava u govorenju. No primjenjujući to i na sebe, Spinoza je doživio niz progona i pritisaka koji su rezultirali ekskomunikacijom iz židovske zajednice. Spinoza, naravno, nije bio jedini koji je postao žrtvom sustava koristeći se pravom na slobodu izražavanja vlastitih misli kao nečim što je najprirodnije za čovjeka. To, naravno, svaki društveni i/ili politički sustav ne prepoznaje kao neupitnu vrijednost pa, iako sloboda govora svoj *raison d'être* ne izvodi nužno iz demokracije, (liberalna) demokracija je onaj politički sustav koji ne samo da ne može bez slobode govora nego i unutar svoje ideološke koncepcije krije argumente za to ljudsko i građansko pravo. Međutim, vrlo je problematično, kako navodi Thomas Scanlon, govoriti o univerzalnim argumentima za slobodu govora iz demokracije. Dva su razloga. Prvi je razlog to što se govori isključivo o slobodi govora unutar jednog političkog sustava, odnosno demokracije, pa shodno tome ni argumenti koji se izvode iz demokracije nisu nužno univerzalni. Drugi je razlog to što se ni samo shvaćanje demokracije ne može prikazati jednoznačno. Postoje različite demokracije pa stoga postoje i različiti pristupi slobodi govora s obzirom na vrstu demokracije o kojoj govorimo. Frederick Schauer ipak smatra kako je i kod argumenata za slobodu govora koji se izvode iz demokracije moguće pronaći univerzalne principe koji mogu vrijediti za slobodu govora uopće, a ne samo za slobodu govora u demokratskom poretku. Ono što će se možda razlikovati jest stupanj ograničenja slobode govora s obzirom na politički poredak, no, kako ćemo vidjeti, sloboda govora ni u jednom političkom poretku nije dana na apsolutan način.

Razlikovanje američkog i europskog pristupa slobodi govora potvrđuje oba stava: da se koncepti slobode govora razlikuju u političkim

---

39 Više u: Bhagwat, A.; Weinstein, J. (2021). „Freedom of Expression and Democracy“.

smo kako riječ zna biti oštija od mača, a govor može ostaviti trajne posljedice na slušatelja, ponekad i više nego neka fizička ozljeda. Ako uzmemo Millovu ideju autonomije u kontekstu slobode govora, postaje nam jasno da njegovo načelo štetnosti omogućuje razlikovanje između slobode kao autonomije i slobodarstva kao samovolje. Mill je, istini za volju, rekao da se u slobodnoj raspravi trebaju dopustiti i istine i neistine, ali je cilj rasprave doći do istine i, što je najvažnije, sloboda govora postoji samo ako postoji argumentirana rasprava. Postavlja se pitanje omogućuje li govor mržnje raspravu koja je u skladu s Millovim zahtjevom za ostvarenje slobode govora.⁷² Mill je zahtijevao da sugovornici u svađi ili sporu budu posvećeni istini jer bi konvencionalno mišljenje moglo biti pogrešno ili pogrešivo (kako je to rekao Isaiah Berlin), pa je sloboda govora neophodna za rasvjetljavanje konsenzusnih stajališta koja su na kraju bila netočna. Međutim, možemo li pretpostaviti da su ti uvjeti zadovoljeni u dijalogu koji je prožet govorom mržnje? Je li govor mržnje uopće dijalog? David Brink navodi kako je govor mržnje govor niske ili beznačajne vrijednosti te da ne pridonosi na adekvatan način procesu deliberacije te, iz tih razloga, ne treba biti zaštićen kao slobodan govor. No postavlja se pitanje tko je taj koji će procjenjivati vrijednost nečijeg govora.

Iz filozofske perspektive možemo postaviti pitanje je li osoba koja prakticira govor mržnje zapravo slobodna osoba. Neki su autori sugerirali da se procesi usvajanja rasističkih i drugih diskriminatornih ideja odvijaju kroz (uglavnom) nesvjesni proces socijalizacije i nepravedne društvene strukture unutar kojih se takav proces socijalizacije odvija. Dakle, nepravedne društvene strukture zajedno sa socijalizacijom generiraju sadržaje govora mržnje koje potom pojedinci prakticiraju pozivajući se na slobodu govora. Međutim, ako je proces socijalizacije jednoobrazan, odnosno jednodimenzionalan, u smislu da oni koji su socijalizirani na taj način postaju nesposobni kritički preispitivati svoja uvjerenja, postavlja se pitanje mogu li oni autonomno i slobodno iznositi ideje mržnje slobodnim govorom. To bi zapravo značilo da su i sami korisnici govora mržnje žrtve vlastitog neznanja ili nesposobnosti usvajanja temeljnih načela liberalne demokracije, odnosno načela da svi ljudi imaju jednaku vrijednost. Time se otvara dodatni argument za zabranu govora mržnje jer bi se, na kraju krajeva, takvom zabranom mogli osloboditi i sami zagovornici govora mržnje.

---

⁷² Više u: Khan, O. (2020). „When is free speech not about freedom? When it’s about racism“.

- Argument ušutkavanja

Govor se može koristiti za mnoge pozitivne stvari kao što su otkrivanje istine, razotkrivanje laži, učenje, prenošenje informacija i znanja, ali se može koristiti i za napadanje, uznemiravanje i ušutkavanje. Te različite karakteristike govora čine idejni koncept, ali i samu argumentaciju za slobodu govora vrlo nesigurnima. Jer kako zagovarati slobodu govora koji ušutkava sugovornika te ga tjera na bijeg iz samog komunikacijskog ili govornog susreta? Kakav je to slobodni govor koji nastoji ušutkati, odnosno oduzeti slobodu govora drugoj strani u dijalogu? Ranije smo rekli kako sloboda govora počiva na ideji komunikacijskog odnosa govornika i slušatelja jer govornik ima pravo izreći svoj stav, a slušatelj ima pravo taj stav čuti. No to ne znači da govornik govori, a sugovornik pasivno sluša, nego da je riječ o dijalogu, odnosno o uzajamnoj komunikaciji. Argument ušutkavanja stoga polazi od pretpostavke da govor mržnje nastoji ušutkati svoje mete. Ako se meta, a u slobodnom govoru pa tako i u govoru mržnje meta je sugovornik, nastoji ušutkati, to zapravo znači da joj se nastoji oduzeti sloboda govora. Prema ovom argumentu sama sloboda govora zahtijeva ograničavanje govora mržnje jer govor mržnje poništava samu slobodu govora svojim ušutkavanjem.⁷³ Zaključak takvog argumenta jest da, kada vlada regulira govor mržnje, time zapravo poboljšava i doprinosi potencijalnom društvenom dijalogu, umjesto da ga oduzima.⁷⁴ Argument ušutkavanja poziva se i na Millovu argumentaciju „mrtve dogme“. Prema Millu, svaki oblik ušutkavanja govora i rasprave pretpostavka je nepogrešivosti. Možemo, naravno, reći da je Mill argument ušutkavanja koristio za zagovaranje slobode govora, a ne za regulaciju govora, točnije govora mržnje. Omar Khan navodi kako je Millova obrana slobode govora u potpunosti kompatibilna s ograničenjem govora mržnje, međutim fokus ne bi trebao biti na argumentaciji zabrane, nego na samom sadržaju govora mržnje kao takvom.

- Argument „manje, a ne više govora“

U američkoj tradiciji obrane slobode govora vrlo je poznata teza da je lijek za loš govor više govora, a s tim je povezan i koncept „tržišta ideja“ koji kaže da je „najbolji test istine da bude prihvaćena u konkurenciji

---

⁷³ Više u: Harel, A. (2021). „Hate Speech“.

⁷⁴ Više u: Delgado, R.; Stefancic, J. (2018). *Must We Defend Nazis? Why the First Amendment Should Not Protect Hate Speech and White Supremacy*.

tržišta“ (Holmes u predmetu *Abrams v. United States*). Kritičari takvog koncepta ukazuju na nedostatak argumenta „više govora“ jer zagovarati više govora u kontekstu govora mržnje zapravo znači zagovarati više argumenata za ponižavanje, vrijeđanje i iskazivanje mržnje.

Argument „više govora“ polazi od pretpostavke da će kroz argumen-tiranu raspravu, u kojoj se iznosi više argumenata, naposljetku najbolji argument ipak biti prihvaćen. Međutim, tu je riječ o idealnoj situaciji komunikacijskog diskursa kakvu zagovara, primjerice, J. Habermas. Takva idealna komunikacijska okolina ne poznaje govor mržnje jer poznaje standarde i pravila pristojnog komuniciranja. Govor mržnje ne spada u kategoriju pristojnog komuniciranja. „Riječi i način na koji ih sastavljamo kao rečenice nisu neutralni alati komunikacije; svi oni nose prtljagu, kao i značenje. I već se cenzuriramo, cijelo vrijeme, kako bismo izbjegli izazivanje uvreda ili povrjeđivanje ljudi: obično ne vrišti-mo psovke usred sprovođa. Riječi su moćne kada se stave na stranicu ili kada postanu govorni činovi – pretvarati se da su to ‘samo’ riječi je neiskreno.“⁷⁵ Argument „manje, a ne više govora“ usmjerava se i protiv argumenta „ispušnog ventila“. Zagovarati „ispuhivanje“ stavova koji su negativni, uznemiravajući i diskriminirajući samo zato što ono djeluje umirujuće na pojedince koji prakticiraju govor mržnje te sprečava gomilanje mržnje ispod površine, koja bi mogla eksplodirati na vrlo neugodan način, vrlo je problematično. Svrha odgoja je samokontrola, među ostalim i negativnih emocija. Ispuhivanje bez kontrole odraz je nedoraslosti, a ako postoji neka nasušna potreba za takvim činom, predlažem da im se organiziraju sigurna mjesta za ispuhivanje. Na taj način ne bi bila potrebna sigurna mjesta za žrtve govora mržnje. Danas, primjerice, na američkim, i ne samo američkim kampusima možete pronaći „sigurne prostore“, a na društvenim mrežama, primjerice, „upozorenja o aktiviranju“ i „zabranu platformiranja“. Siguran prostor jest onaj u kojem se određena ranjiva skupina može osjećati sigurnom. Tako, primjerice, postoje prostori za podršku žrtvama seksualnog nasilja ili rasnih predrasuda. Ideja je da se ti ljudi možda žele okupiti i voditi razgovore, a da se, primjerice, ne pojavi netko tko želi raspravljati iz perspektive silovatelja ili rasista.

Dugo se smatralo kako izražavanje govora mržnje može poslužiti za umanjivanje i raspršivanje diskriminirajućih stavova i uvjerenja,

---

⁷⁵ Riley, C. L. (2021). „Introduction: Telling People Things That They Do Not Want to Hear: Free Speech Debates and Contemporary Culture Wars“, str. 8.

- Sullivan, K. M. (1994). „Free Speech Wars“. *SMU Law Review*, 48, 203.
- Surprenant, C. W. (2014). *Kant and the Cultivation of Virtue*. New York: Routledge.
- Thiele, M. (2021). „Political Correctness and Cancel Culture: A Question of Power! The Case for a New Perspective“. *Journalism Research*, 4, 50–57.
- Tschapka, L. (2018). „‘Political Correctness’ – A Threat to Free Speech? Overcoming the Dilemma“. *UBT International Conference*, 385. Dostupno na: <https://knowledgecenter.ubt-uni.net/conference/2018/all-events/385>.
- Tsakalakis, T. (2021). *Political Correctness: A Sociocultural Black Hole*. London: Routledge.
- Van Mill, D. (2008). „Freedom of Speech“. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Vosoughi, S.; Roy, D.; Aral, S. (2018). „The Spread of True and False News Online“. *Science*. Dostupno na: <https://doi.org/aap9559>.
- Young, I. M. (2005). *Pravednost i politika razlike*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Waldron, J. (2010). „Dignity and Defamation: The Visibility of Hate“. *Harvard Law Review*, 123, 1597–1657.
- Webber, G. (2019). „Proportionality and Limitations on Freedom of Speech“. U: Frederick Schauer i Adrienne Stone (ur.), *The Oxford Handbook of Freedom of Speech*. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=3358273>.
- Whittington, K. E. (2002). „Yet Another Constitutional Crisis?“. *William & Mary Law Review*, 43(1–2), 2093–2149.
- Welsh, S. L. M. P.; Saptawijaya, A. (2017). „Programming Machine Ethics“. *Minds & Machines*, 27, 253–257.

KAZALO IMENA

A

Alexander, Larry 58, 89
 Alkibijad 28
 Alley, Kristie 198
 Andersen, Hans Christian 23
 Anit 27
 Arendt, Hannah 93, 177, 254
 Aristotel 13–14, 17–18, 21–22, 29, 61, 204, 220
 Assange, Julian 28, 43

B

Baker, C. Edwin 76–77, 81–82, 132, 141
 Barendt, Eric 54, 56, 87, 89, 169
 Barlow, John Perry 38
 Barr, Roseanne 199
 Batarelo, Vice 198
 Berlin, Isaiah 73, 77–78, 80, 153
 Berners-Lee, Tim 38
 Bhagwat, Ash 36–37, 42, 44, 83, 93, 174
 Bloom, Allan 178
 Boonin, David 146
 Brandeis, Louis D. 40, 147
 Brison, Susan J. 58, 76–77, 128–129, 147, 152, 160, 162

C

Calvet-Bademunt, Jordi 229
 Chen, Alan K. 47, 112, 115, 117–118
 Chess, Caron L. 48
 Clarke, Lee 48
 Clinton, Hilary 111

D

D'Souza, Dinesh 192
 Dahl, Robert 87

Darnton, Robert 114
 De Crow, Karen 178
 Delgado, Richard 105, 145–146, 148–150, 154, 156, 159, 162
 Demokrit 22
 Demosten 16, 19
 Douglas, Frederick 196
 Dworkin, Andrea 150
 Dworkin, Ronald 16, 18, 88, 143, 152, 171

E

Eco, Umberto 175
 Euripid 17

F

Farber, Daniel 140
 Fichte, Johann Gottlieb 205
 Filip II. Makedonski 19
 Fish, Stanley 249–251
 Floyd, George 194
 Foucault, Michel 19, 21–22, 118, 226, 230
 Fried, Charles 76, 152

G

Gamson, William A. 35
 Gandhi, Mahatma 196
 Gardner, Howard Earl 218
 Gates, Bill 220
 Gerhards, Jürgen 35
 Gey, Steven G. 105
 Goldberg, Erica 99
 Goldberg, Whoopi 199
 Grant, Ulysses 196
 Gray, John 71

Grimm, Dieter 32, 85, 174

Groff, Gerald 187

H

Habermas, Jürgen 86, 121, 127, 155, 200, 203

Hage, Ghassan 208

Harel, Alon 145, 150, 154

Hawking, Stephen 220

Herodot 16

Hobbes, Thomas 107, 158, 172, 231

Hochmann, Thomas 110, 129, 134

Holmes, Oliver Wendell 66, 103, 119, 141, 147–150, 155, 160

Huxley, Aldous 233

I

Izokrat 23

J

Jay, Gregory 187

Jones, Alex 45

K

Kahneman, Daniel 50

Kalven. Harry 170

Kant, Immanuel 32, 72, 74–75, 92, 107, 121, 158, 205, 249

Kasparov, Gari 213

Kohlberg, Lawrence 250

Kolumbo, Kristofor 196

Kritija 28

Ksenofont 27

Kurzweil, Ray 220

L

Lebl, Jenna 85

Lepej, Ankica 28

Levin, Abigail 120, 124, 152

Likon 27

Lincoln, Abraham 196

Lind, William S. 181

Locke, John 93, 107, 172–173

Loewenstein, Karl 167–168

M

Machiavelli, Niccoló 131

MacKinnon, Catharine 143, 150

Madison, James 30, 36, 40, 97

Manning, Chelsea 43

Marantz, Andrew 46

Marko Aurelije 68

Marx Ferree, Myra 35

Massaro, Toni 47, 49, 60, 133, 136–137, 141, 156

Mathiesen, Kay 115–116, 119–120, 125–126, 128

McCulloch, Warren 213

Meiklejohn, Alexander 55, 87, 89–90, 96–97, 103 – 104, 144, 170

Melet 27

Mesić, Milan 178, 185

Meyers, Diana T. 76

Mill, John Stuart 33, 40, 61–73, 77, 79–81, 100, 104, 108, 117 – 121, 125, 140, 142–143, 151–154, 161, 163–164, 184, 191, 203

Mudde, Cas 53, 145

Musk, Elon 220

N

Nagel, Thomas 76, 144, 152

Nguyen C. Thi 236–239

O

Obama, Barack 111, 183

Orwell, George 7, 164, 181